

До питання про теоретичні засади дослідження комунікативної поведінки депресивної особистості

У статті проаналізовано теоретичні засади дослідження комунікативної поведінки депресивної особистості. Висвітлено погляди на депресію, характерні для історичного періоду Середньовіччя та Відродження. Проаналізовано домінуючі терміни на позначення поняття «депресія», такі як «меланхолія», «акедія», «трістітіа», «сплін», «енію» тощо. Розглянуто основні моделі поведінки депресивної особистості часів Середньовіччя та Відродження.

Ключові слова: меланхолія, акедія, депресія, нудьга, тривога, страх, безумство.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історія дослідження депресії від часів античності до сьогодення доводить, що будь-яка спроба зрозуміти людські почуття без урахування суспільних особливостей конкретного історичного періоду заздалегідь приречена на невдачу. Кожне історичний період припускає та відкидає різні почуття й способи їх вираження [2]. Депресія також має свою історію. Протягом тисячоліть вона змінювалася та еволюціонувала, переходячи від відчаю до байдужості, від нудьги до відрази. Дослідження цього складного й багатогранного явища вказує на його широку варіативність навіть у межах однієї історичної доби. **Актуальність** нашого дослідження зумовлена підвищенням інтересом до типу особистості, що перебуває на межі нормальності й психічних патологій. Свідчення цього – наукові розвідки вітчизняних і зарубіжних учених, котрі досліджували стан депресії, серед яких варто згадати Ю. Каннабіха [5], К. Юханісон [2], Н. Мак Вільямс [3] тощо.

Мета дослідження – розглянути трактування поняття «депресія» в період доби Середньовіччя та Відродження. Реалізація мети передбачає розв'язання низки завдань:

- представити погляди провідних учених Середньовіччя та Відродження на природу та походження депресії;
- виокремити основні риси, притаманні депресивним особистостям окреслених часових періодів;
- проаналізувати терміни на позначення поняття депресії в епоху Середньовіччя та Відродження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Сам термін *депресія* (від латин. *depressio* – придушення) з'явився в XIX ст., а поширення одержав тільки у 20–30-х рр. XX ст. Протягом більш ніж двох тисяч років депресію називали *меланхолією*. Цей термін уперше уведений великим лікарем давнини Гіппократом (460–356 рр. до н. е). Меланхолія в перекладі з грецької дослівно означає *чорна жовч* (від грец. *melaina chole*). Гіппократ уважав, що в людському організмі присутні чотири види рідини – чорна й жовта жовч, слиз та кров – нестача чи надлишок кожної з яких призводить до виникнення різноманітних хвороб [4]. Надлишок саме чорної жовчі Гіппократ пов'язував із виникненням депресії.

Погляди середніх віків цілком і повністю визначає християнство, розглядаючи всі людські переживання крізь призму їхньої гріховності. Латинське слово *desperatio* (відчай) позначало не просто душевний стан, а ваду, гріховний сумнів у Божому милосерді. Основним симптомом цього стану була акедія (*acedia*, від грец. *байдужість*). Саме цей термін в середні віки став синонімом терміна *меланхолія*. «Акедія – це смерть душі. Крижаний холод. Порожнеча. Млява байдужість» [2, с. 33]. В Евагрія Понтіяка (346–399 рр.) і Іоанна Касіяна Римлянина (360–435 рр.) описано чисту, безпричинну акедію монахів-пустельників. Монах, котрий перебував під владою акедії, відчував непереборне бажання залишити келію й шукати зцілення десь в іншому місці. У своєму тужливому неспокої він перебував під загрозою впасти в стан апатії або, навпаки, відчайдушно пуститися в несамовиту втечу. Акедію, що була для пустельників «повальною напастю, яка наводить порчу опівдні», зазвичай пов'язували з «бісом полуденним» із 90-го псалма. «Біс зневіри, який також називається «полуденним» (Пс. 90:6), є найлютіший з усіх бісів. Він приступає до ченця близько четвертої години і осаджує його аж до восьмої години. Передусім цей біс змушує ченця помічати, ніби сонце рухається дуже повільно або зовсім залишається нерухомим, і день робиться немов п'ятдесятигодинним. Потім

біс [зневіри] спонукає ченця постійно дивитись у вікна й вискакувати з келії, щоб поглянути на сонце та дізнатися, скільки ще залишилося до дев'ятої години, або для того, щоб подивитися, чи немає поруч кого-небудь із братії. Ще цей біс уселяє ченцеві ненависть до [обраного] місця, способу життя й ручної праці, а також [думку] про те, що вичерпалася любов і немає нікого [хто міг би] втішити його. <...> Далі [цей] біс підводить ченця до бажання інших місць, у яких легко знайти [все] необхідне [йому] і де можна займатися ремеслом менш важким, але більш прибутковим. До цього біс додає, що догодження Господу не залежить від місця, кажучи, що поклонятися Йому можна всюди...» [2, с.34].

Сучасник Евагрія Іоанн Касян Римлянин також подає детальний опис цього почуття, зображаючи збентеженість духу, зневіру та моральну стомленість монахів, котрі жили в пустелях, і пропонуючи фізичну працю як найдієвіший спосіб лікування цієї душевної хвороби.

Фома Аквінський, філософ і теолог, систематизатор ортодоксальної схоластики, учитель церкви, називає цей стан гріхом лінощів [4]. Завдяки такій трактовці, акедія втрачає виключно релігійно-філософську трактовку й переходить у тривіальний стан, розширюючи таким чином межі свого існування.

Одним із феноменів XII–XIII ст. є феномен людини-вовка. У західній культурі вовка вважали істотою, яка живе на межі лісу й людського житла, незайманої природи та цивілізації. З усіх диких звірів він єдиний перебуває в безпосередній близькості до людини й становить для неї найбільшу небезпеку. Із цієї близькості народились уявлення про вовка як пограничну істоту [2]. Це – трагічна й самотня фігура, він уникає спілкування, прагне до ночі та мороку. Феномен людини-вовка, таким чином, сприймається як крайній вияв меланхолії: мізантропія, боязкість, нетовариськість, боязнь світла й невгамовний Отже, усередині меланхоліка того періоду присутні дві іпостасі – геній і тварина, піднесений і примітивний образ, боязкий мізантроп і грізне чудовисько. Меланхолік має подвійну природу й кидається з крайності в крайність – від гіперчутливості до нестями, від красномовства до німоти, від сказу до апатії. Це протиставлення зовнішньої благопристойності та прихованого насильства стало визначальним для культури того часу [2, с. 13–15].

Мислителі епохи Відродження почали вивільняти меланхолію від важких середньовічних оков гріха. Просвітницькі ідеї відсунули поняття смертного гріха на другий план. Церква втратила одноосібне право на тлумачення почуттів. У ситуації, коли гріхи отримували психологічне обґрунтування й були проаналізовані як феномен повсякденного життя, акедія повернулася у виключно релігійний контекст.

Відомий італійський філософ і філолог Марсіліо Фічіно (1433–1499 рр.) писав, що меланхолія – туга за «великим та вічним». Він повертається до аристотелівського розуміння меланхолії й стверджує, що люди творчості відчувають тугу більш гостро і завдяки цьому можуть глибоко та точно відчувати природу речей. Печаль віддаляє душу від світу й тим самим наближає її до Бога. Фічіно сам страждав від важких нападів меланхолії, під час яких упадав у такий розпач, що його друзям доводилося приводити йому його ж власні аргументи.

Жан Франсуа Фернель (1497–1558 рр.), лікар епохи Відродження, побудував одну з перших класифікацій психічних захворювань. У розділі «Хвороби мозку» (*De morbis Cerebri*), що входить до трактату «Загальна медицина» автор використовує термін «безумство» (*desipientia*) на позначення хвороб, викликаних мозковими дисфункціями. За Ж. Фернелем, безумство виявляється у двох формах – із лихоманкою і без такої. Меланхолійне безумство належить до другої форми та поділяється на меланхолію, лікантропію (людина-вовк) і манію. Ж. Фернель називає меланхолію «...безумством, яке настає в результаті виснаження мозку, ослаблення його основних здібностей». Меланхолія – це стан, що перебігає зі страхом і смутком, коли «хворі мислять, говорять та чинять абсурдно, їм надовго відмовляє розум і логіка». Спочатку меланхоліки мляві, пригнічені, «душею слабкі, до себе байдужі, життя вважають тягою й лякають відходом із нього» [6]. Коли хвороба розвивається, то «душею та розумом, засмученим і безладним, вони уявляють багато, і це майже все похмуре; інші вважають, що їм не слід ні з ким говорити і вони повинні провести все життя в мовчанні. Товариства та уваги людей вони уникають, багато хто шукає самотності, що жене їх поневірятися серед могил, гробниць, у дикі печери». Меланхолію, зі свого боку, поділено, за Фернелем, на іпохондричну, первинну або основну, та ту, яка є хворобою всього тіла [6]. Меланхолію майже завжди супроводжують явища стійкого й тривалого безсоння.

Т. Брайт (1550–1615 рр.), англійський протопсихіатр, у 1586 р. випустив першу в Англії книгу з психіатрії «Трактат про меланхолію». У передмові автор зазначає, що меланхолія не має соціальних бар'єрів і розвивається в силу різних причин. Вона позначається і на стані духу, і на тілесних відчуттях. Праця відображає погляди й наукову позицію клініциста XVI ст., який дав своє розуміння проблеми меланхолії як групі різних хворобливих розладів. описуючи різні види меланхолії, Т. Брайт приділяє велику увагу «невротичним» формам меланхолії у порівнянні з «психотичними», окрім того, в трактаті особливу роль відведено зовнішнім чинникам у походженні таких типів «гноблення» психіки.

До північної Європи ідеї італійського Відродження доходили повільно й там, як і раніше, уважали, що «меланхолія настає від впливу ангелів зла та зносин із ними», але водночас визнавали, що сам меланхолік не обов'язково в цьому винен. Голландський судовий лікар Ян Вієр урятував від багаття кілька «відьом», довівши інквізиції, що в жінок наявні всі ознаки меланхолії. У 1584 р. Ретженальд Скотт випустив книгу про чаклунство, де говорив, що меланхолія не завжди є наслідком одержимості, а може бути і захворюванням. В Англії книга користувалася великою популярністю, поки король Яків не наказав конфіскувати і спалити всі її екземпляри.

У 1599 р. вийшов «Трактат про меланхолійні хвороби» Андреаса де Лоуренса. Лоуренс вважає, що меланхолія викликана не «тілесним складом», а, насамперед, «способом життя та вподобаннями» й намагається визначити межі того, що можна назвати хворобою, розрізняючи «меланхолійний склад у межах здоров'я» та «склад, який за ці межі виходить» [4]. Лоуренс поділяв людське «я» на три частини: розум, уяву й пам'ять – та називав меланхолію хворобою уяви. Ідея Лоуренса про те, що очі людини заковуються назад і дивляться на свій мозок, а оскільки мозок меланхоліка просочений чорною жовчю, то меланхоліки бачать усе в чорному світлі, здається на перший погляд абсурдною. Але тільки на перший – адже те, що ми бачимо, – це оптична проекція світу на сітківку ока, яка потім перетворюється в електричні імпульси, які надходять сенсорними каналами в мозок і піддаються там остаточній обробці. Депресія змінює нормальний перебіг хімічних процесів у мозку людини, і в результаті вона справді бачить світ у чорному світлі.

Із початку XVII ст. меланхолійний темперамент стає надзвичайно популярним у Європі, а в Італії слова «меланхолія» і «геній» практично стають синонімами. Меланхолію пов'язують із чимось витонченим, піднесеним, аристократичним. У цю епоху воїн і катастроф меланхолія поширюється, пов'язана з апокаліптичними настроями, бароковою чуттєвістю й тілесністю, вона розповсюджується та входить у моду. Художня література й драматургія зображують мізантропів, іпохондриків, песимістів і закоханих із суїцидальними нахилами, репрезентуючи всі ознаки меланхолії: красномовство, розвинений інтелект, думки про самогубство й сплески емоцій. Глядачеві, котрий жив за часів королеви Єлизавети, цей типаж був добре знайомий, тоді – на відміну від наших днів – він сприймався як психологічно достовірний та актуальний. Отже марно в Англії меланхолія отримала назву «єлизаветинської хвороби». Меланхолію цього періоду визначено не страхом та відчаєм, а відчуженням і відкиданням. Дикі і маніакальні прояви підпали під розряд психічних патологій. По-перше, тому що бурхливі прояви почуттів суперечили тогочасним раціональним нормам життя. Тому, хто хотів залишатися в межах пристойності, слід було навчитися стримувати почуття й пом'якшувати симптоми свого стану.

Починаючи зі знаменитого трактату Роберта Бертон «Анатомія меланхолії» (1621), якому він присвятив усе своє життя, опис меланхолії як душевної хвороби доповнюється соціально-психологічним трактуванням, що підкреслює значення таких чинників, як самотність, страх, бідність, нерозділене кохання, надмірна релігійність і т. ін. «[Меланхоліки] дратівливі, примхливі. Вони зітхають, сумують, скаржаться, виявляють невдоволення, чіпляються, буркотять, заздять, плачуть <...> Вони нерішучі, непередбачувані, зайняті тільки собою. Їх тривога, муки, егоцентризм, ревності, підозрілість і т. д. проявляються постійно, втішити таких людей не можна <...> Щойно вони були задоволені, і ось вже знову незадоволені. Те, що їм подобалося, вже не подобається, і все навколо дратує» [1]. Бертон намагається відділити меланхолію здорову від руйнівної. Домінантними складниками останньої вважає насамперед, бездонний страх і відчай. Супутними ознаками він визначає емоційну нестриманість, погляд, зосереджений на одному об'єкті, неадекватну поведінку тощо. Бертон зазначає, що «в меланхолії немає більшої причини, ніж неробство, і немає кращого засобу проти неї, ніж зайнятість». Дослідник говорить про те, що зараз називається «стресостійкістю» – «що для одного – блошиний укус, для іншого – нестерпне катування <...> те, що один легко долає, інший легко при цьому впадає в меланхолію» [1]. Бертон визначає меланхолію як хворобу душі й тіла.

Варто зазначати, що меланхолії того часу властивий постійний голод, про що Бертон і наголошує у своєму трактаті: «Меланхолики весь час голодні і постійно їдять». На цьому наголошує також і К. Лінней, говорячи, що «меланхолики ненажерливі як собаки». Невгамовний голод виявлявся у всіх сферах, у тому числі й сексуальній. Уважалося, що таким чином хворий компенсує своє відчуження від суспільства, вгамовує «голод душі».

Нові часи змінили не лише ставлення до меланхолії, змінився і сам термін. Замість *acedia*, стали вживати *tristitia* (печаль). У XIII ст. стан *acedia* асоціювали з фізичним розлиттям жовчі – поступово слово *acedia* витіснило Гіппократівську меланхолію і стало вживатися в значенні «туга».

У французькій мові меланхолію все частіше почали називати словом «енюї» (*ennui*, від фр. *s'ennuyer* – нудьгувати), що позначало почуття, характерне для молоді, еліти суспільства й чоловіків. Це стан дає бунтарям, мислителям, художникам та аутсайдерам можливість самим організувати свій ментальний простір. Спочатку воно було одним із похідних слова акедія, але в часи Паскаля непостійність, тугу й тривогу почали вважати нормальними, хоч і болісними станами людини. У XVII ст. енюї означає дуже широке коло переживань: тривогу, пригніченість, смуток, тугу, нудьгу, втому, розчарування.

У XVIII ст. в англійському словнику емоцій з'являються слова *bore*, *boredom* (англ. туга, нудьга) і *spleen* (сплін). Змінюються часи – змінюються звичаї, сумувати й нудьгувати стає звично та навіть модно. Романтики початку XIX ст. вже немислимі без почуття «світової скорботи». Те, що колись було смертним гріхом, гідним осуду, перетворилося, як зауважив О. Хакслі, спочатку на хворобу, а потім на витончену ліричну емоцію, що стала джерелом натхнення для авторів більшості творів тогочасної літератури. Сплін стає однією з центральних форм меланхолії, оскільки в його основі лежить ідея самореалізації й небажання пристосовуватися до умовностей суспільства.

Сплін вважають хворобою XIX ст. Його ознаки – утома, пригніченість, відраза до життя, мрії про смерть, серед яких домінують огида й нудьга. Сплін нерідко супроводжується різними страхами, наприклад клаустрофобією або жахом, який миттєво охоплює людину лише тому, що якийсь предмет у кімнаті здався їй підозрілим або небезпечним. Усі ці симптоми зазвичай закінчуються самоізоляцією, яка на практиці виражена в тому, що людина вибирає добровільне ув'язнення в кімнаті, де здебільшого сидить, опустивши очі долу або спрямувавши погляд у порожнечу.

Сплін дає змогу, переступивши фізичні кордони власного тіла, проникнути думкою вглиб речей і відчутти безмежну тугу, що переповнює їх. Бодлер називав сплін «великою хворобою» й «небезпекою для дому», а Шопенгауер говорив, що це – «демон житла». Сплін, таким чином, повторює головну тему меланхолії – утрату навколишнього світу. Серед симптомів найбільш часто зустрічаються відчуження, напади страху й відрази. Можна назвати це своєрідним мазохізмом, коли людина не знаходить насолоди в стражданні, а страждає від неможливості насолоджуватися. Перепробувавши різні, навіть найбільш заборонені, джерела насолоди, людина відчуває лише порожнечу та відразу до самого себе.

Якщо відраза – це активна нудьга, то власне нудьга – це небажання брати участь у тому, що відбувається. Сплін передбачає відразу, а відраза – це вияв агресії, супротиву, у той час як нудьга – це ніщо, цілковита пасивність і небажання діяти, фізичний та душевний параліч. Цей різновид депресії – теж уважали привілеєю неординарних людей, котрі відмежувалися від суспільства й коментували його недоліки збоку. У її основі лежить монотонність перебігу життя, певний благоустрій. Типовим представником людини, яка нудьгує, є денді, особистість, що виникла як соціальний феномен у відгук на послаблення демократичних тенденцій [2]. Особистість денді – непередбачувана, він перебуває в стані внутрішнього розладу, балансує між емоційними потребами й пригніченістю. Його блискуча зовнішність – спроба приховати глибоку соціальну рану та самоутвердитись.

Змінилося також і ставлення до їжі, меланхоліку стало властивим голодування. Підтвердження цього – такі відомі постаті знаменитих меланхоликів, як Байрон, Дарвін, Ніцше, Кафка та ін.

Висновки. Депресивний або меланхолійний темперамент був доволі поширеним в епоху Середньовіччя та Відродження. Учені цього періоду продовжили й розширили теорію походження депресії, започатковану в часи античності, докладно описали цей стан, зосереджуючи свою увагу на таких симптомах, як страх, байдужість, відчай й ін. Депресію Середньовіччя трактували, насамперед, як гріхове почуття, що потребує лікування фізичною працею. Ідеї Просвітництва змінили ставлення до депресії, розвиваючи аристотелівську ідею наявності депресії у творчих людей, які здатні більш гостро відчувати тугу. Упродовж указанного історичного періоду поняття «депресія» фігурувало під різними назвами, серед яких ми знаходимо назви «меланхолія», «енюї», «акедія» та «сплін».

Джерела та література

1. Бертон Р. Анатомия меланхолии / Роберт Бертон ; [пер. с англ. вступ. ст. и коммент. А. Г. Ингера]. – М. : Прогресс-Традиция, 2005. – 832 с.
2. Юханнисон К. История меланхолии. О страхе, скуке и печали в прежние времена и теперь / Карин Юханнисон ; [пер. со швед. И. Матыциной]. – М. : Новое лит. обозрение, 2011. – 320 с. – (Сер : «Культура повседневности»).
3. Мак-Вильямс Н. Психоаналитическая диагностика: понимание структуры личности в клиническом процессе : пер. с англ. / Нэнси Мак-Вильямс. – М. : Независимая фирма «Класс», 1998. – 480 с.
4. Депрессия. Лечение депрессии. Экскурс в историю [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lossofsoul.com/DEPRESSION/history.htm>
5. Каннабих Ю. В. История психиатрии [Электронный ресурс] / Ю. В. Каннабих. – Л. : Гос. мед. изд-во, 1928. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/kanny01/txt03.htm#2>
6. НИЦЗ РАМН / История и эпистемология пограничной психиатрии / Второй этап. Период Возрождения и Просвещения. XVI–XVIII вв. Формирование клинической парадигмы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ncpz.ru/lib/1/book/51/chapter/6>

Карпина Елена. К вопросу о теоретических основах исследования коммуникативного поведения депрессивной личности. В статье анализируются теоретические основы коммуникативного поведения депрессивной личности. Внимание сосредоточено на историческом периоде Средневековья и Возрождения. Проанализированы доминирующие термины для обозначения понятия «депрессия», такие как «меланхолия», «акедия», «трисития», «сплин», «эннои» и другие. Рассмотрены основные модели поведения депрессивной личности времен Средневековья и Возрождения. В статье представлены мнения ученых и клиницистов, которые изучали специфику поведения людей с признаками депрессии. Прослеживается трансформация сложного и многогранного феномена: если в средние века меланхолии были присущи вспышки агрессии, то в эпоху Возрождения это явление приобретает определенную утонченность и характеризуется скорее усталостью и безразличием, тем самым способствует подпадению агрессивных проявлений под разряд психических девиаций, оставаясь таким образом в рамках приличия.

Ключевые слова: меланхолия, акедия, депрессия, скука, тревога, страх, безумие.

Karpina Olena. On the Theoretical Foundations of the Study of Communicative Behavior of Depressive Personality. The article examines the theoretical principles of communicative behavior of depressive personality. The attention is focused on the historical period of the Middle Ages and the Renaissance. The dominant terms of the notion «depression», such as «melancholy», «acedia», «tristitia», «spleen» and «ennui» were described and analysed. The basic behavior patterns of depressive personality of the Middle Ages and the Renaissance were pointed out. The article presents the views of scientists and clinicians who investigated the specific behavior of people with the symptoms of depression. The transformation of the complex and multifaceted phenomenon was traced during this investigation: if the Middle Ages melancholy was characterized by inherent aggressive outbursts, during the Renaissance this phenomenon acquired a certain finesse and was marked by fatigue and indifference, thereby referring aggressive manifestations to the category of mental deviations, thus remaining within the framework of decency.

Key words: melancholy, acedia, depression, boredom, anxiety, fear, insanity.

Стаття надійшла до редколегії
14.04.2014 р.

УДК 81-119

Леся Коцюк

Особенности репрезентации слова в лексикографической работе с позиции корпусной лингвистики

Дослідження показує те, як власне корпуси текстів та відповідні сучасні дослідження в лексикології та лексикографії можуть вплинути на формування нового покоління корпусно-орієнтованих словників. Порушено питання про те, що таке слово і як його корпусне дослідження може вплинути на репрезентацію його характеристик у словнику.

Ключові слова: корпус, корпусна лінгвістика, лексикографія, слово.